

А.С.Васілеўская, Л.М.Грышан (Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка, Мінск)

ПОШУКІ СЛОВА Ў ПУБЛІЦЫСТЫЧНЫХ І ПАЭТЫЧНЫХ ТВОРАХ УЛАДЗІМІРА ДУБОЎКІ

Пачатак ХХ ст. – час станаўлення і развіцця беларускай літаратурнай мовы. Пасля 1918 г., калі беларуская мова набывае статус дзяржаўнай, яна пачынае актыўна ўжывацца ў розных сферах чалавечага жыцця, што прыводзіць да развіцця стыляў літаратурнай мовы – мастацкага, публіцыстычнага, навуковага, афіцыйна-справавога. Вялікую ролю ў станаўленні беларускай літаратурнай мовы і яе стылістычнай сістэмы адыгралі беларускія пісьменнікі. Прыгадаем імёны Кузьмы Чорнага, Пятра Глебкі, Кандрата Крапівы, якія пакінулі выдатны след не толькі ў мастацкай літаратуры, але ў публіцыстыцы і навуцы.

Сярод гэтых імёнаў сваё важнае месца займае імя Уладзіміра Дубоўкі, паэта і празаіка, публіцыста і навукоўца. У 20-я гг. ХХ ст. публіцыстычныя і навуковыя артыкулы пісьменніка актыўна друкаваліся ў часопісах “Маладняк” і “Узвышша”. Уражвае тэматычны абсяг яго публіцыстыкі: рэцэнзіі на творы сучасных У.Дубоўку паэтаў, аналіз творчай спадчыны класікаў беларускай літаратуры, пытанні беларускай музычнай культуры, агульны стан развіцця нацыянальнай культуры і інш. [2]. Аднак, безумоўна, найбольшая колькасць тэкстаў прысвечана праблеме развіцця беларускай літаратурнай мовы: узбагачэнне лексічнага запasu, мілагучнасць роднай мовы, графічная сістэма беларускай мовы – вось невялікі пералік пытанняў, якія закранаў у сваіх артыкулах пісьменнік [5, с. 18-25].

Найбольшую цікавасць для нас уяўляюць погляды У.Дубоўкі на мову мастацкіх твораў, папаўненне слоўнікавага складу мовы асобных паэтаў і мовы ўвогуле. Паэт сцвярджаў, што лексічны запас беларускай мовы павінен узбагачацца за кошт слоў народнай мовы: «Я любіў і люблю цяпер уводзіць прыгожыя словы з народнай мовы ў літаратурную, але толькі тады, калі яны дапамагаюць узбагачэнню яе нейкімі новымі адценнямі» [5, с. 24]. Аднак пісьменніка нельга лічыць праціўнікам запазычвання слоў з іншых моў: «Я не праціўнік, а прыхільнік запазычанняў з суседніх моваў, але толькі ў тым выпадку, калі гэта вымагаецца неабходнасцю», — адзначаў У.Дубоўка [5, с. 20].

Свае погляды на літаратурную мову ўвогуле і на мову мастацкай літаратуры ў прыватнасці Уладзімір Дубоўка паслядоўна ўвасабляў у сваёй творчасці. Як адзнаку індывідуальнага стылю пісьменніка вучоныя адзначаюць ужыванне так званых “старых слоў” (*дрвіва, дэсань, змуста* і

інш.), якія не фіксуюцца сучаснымі слоўнікамі. Аднак побач з гэтым, «мова Дубоўкі была адкрытая для слоў і выказаў з кніжна-літаратурнай сферы: *аванпост, акорд, арбіта, вот, вальфрамава ніць, віват*» і інш. [4, с. 183].

Прасочым, як рэалізуюцца ідэі, выказаныя У.Дубоўкам у артыкулах, у яго драматычнай паэме “Кругі”. Выбар тэксту невыпадковы. Паэма, якая з’яўляецца першай часткай трыпціха (“Кругі”, “І пурпуровых ветразей узвівы”, “Штурмуйце будучыні аванпосты!”), наватарская як па змесце, так і па форме. Нездарма пісьменнік сам акрэслівае свой твор як *пераходны, ламаны*.

Твор прысвечаны праблемам сучаснага паэту жыцця, яго супярэчнасцям і спосабам іх адлюстравання ў мастацтве. Структуру гэтай паэмы можна акрэсліць як ступеньчата-спіральную: уступ – ліст – сучаснае жыццё – казка // рэальнасць – сучаснае жыццё – ліст – заключэнне. Паэма быццам сатканая з супярэчнасцей: мінулае – сучаснае, туга – радасць, імклівы рух наперад – развагі над сучасным станам, казка – рэальнае жыццё і г.д. «У паэме “Кругі” ўзнікаюць як бы дзве лініі ўнутранага развіцця – па гарызанталі і па вертыкалі... На месцы перакрывавання двух вымярэнняў (“мінулых надзей” – і “сучасных падзей”) узнікае як бы цэнтральны, галоўны пункт адліку» [1, с. 489]. Ідэйныя і кампазіцыйныя асаблівасці паэмы яскрава праявіліся і ў выбары моўных сродкаў.

Прадметам нашага разгляду стануць метафары, выкарыстаныя пісьменнікам у паэме. Асаблівасцю гэтага твора, на наш погляд, з’яўляецца тое, што ў ім цесна пераплятаюцца побытавая і кніжна-літаратурная моўныя стыхіі: пераноснае значэнне ў тэксце паэмы набываюць словы размоўна-бытавой і спецыяльнай лексікі, стылістычна нейтральныя і стылістычна афарбаваныя лексемы, спрадвечна беларускія і запазычаныя словы.

Аналіз паказвае, што ўжыванне такіх метафар не звязана з кампазіцыяй твора. Словы, розныя паводле тэматычнай прыналежнасці, сферы ўжывання, стылістычнай афарбоўцы, могуць суіснаваць у адным кантэксце. Так, твор пачынаецца і заканчваецца апісаннем восені:

*Надышла і восень непрыкметна,
гаспадарыць на маскоўскіх скверах* [3, с. 61].

Аўтар апісвае ўсе прыкметы гэтай пары году – адлёт птушак, неба, зацягнутае хмарамі, ападанне лісцяў, сумны настрой, які прыносіць гэтая восень:

*Дрэвы ў канфеці гуляюць з ветрам
на нястрыжаных з вясны бульварах.
Часам сонца усміхнецца ветла
засмучоным, малакроўным тварам.*

*Пагуляць не выйдзеш адвячоркам,
бо надвор'е дрэнна спланавана.
І на небе – хоць бы табе зорка,
і на небе – дываны з туману* [3, с. 61-62].

Звяртае на сябе ўвагу ўжыванне ў адной страфе дастаткова традыцыйных тропаў – метафары *сонца ўсміхнецца*, перыфразы *дываны з туману* ў значэнні ‘хмары’ – і індывідульна-аўтарскіх метафар, у якіх пераноснае значэнне набываюць словы кніжнай лексікі: *канфеці* ў значэнні ‘апалае рознакаляровае лісце’, *малакроўны твар* ‘слабы, засмужаны’, *надвор'е спланавана* ‘усталявана’. Можна меркаваць, што ў 1927 годзе, калі была напісана паэма, назоўнік *канфеці* ‘рознакаляровыя папяровыя кружочки, якімі абсыпаюць адзін аднаго на маскарадах, карнавалах і пад.’, прыметнік *малакроўны* ‘які хварэе на малакроўе’, дзеяслоў *спланаваць* ‘скласці план якіх-небудзь мерапрыемстваў, развіцця чаго-небудзь’ неслі на сабе адбітак кніжнасці.

Словы розных стылістычных пластоў лексікі ўжываюцца ў паэме з разнастайным функцыянальным прызначэннем.

Выкарыстоўваюцца яны для стварэння карцін прыроды:

*Месяц вельмі хоча асвятліць нас,
ды, відаць, не соладка самому:
вецер хмару на яго націснуў*

І

— Не рыпайся, — крычыць, — ягомасць! [3, с. 68].

У кантэксце адзначаем метафарычнае ўжыванне размоўнага дзеяслова *рыпацца* ‘намагацца, старацца пайсці куды-небудзь, зрабіць што-небудзь’, выкарыстанага для апісання месячнай ночы.

*За кіламетрам ідзе кіламетр,
Грукат хвалюе, ў абоймы бярэ* [3, с. 62].

Слова *абоймы*, якое ўжывае ў прыведзеных радках У.Дубоўка, не фіксуецца сучаснымі слоўнікамі. Слоўнік М.Байкова і С.Некрашэвіча падае да яго рускі адпаведнік *обхват*. Такім чынам, можна зрабіць выснову, што ў 20-я гг. XX ст. назоўнік ужываўся ў мове прыблізна з тым жа значэннем, што і сучаснае слова *абдымкі*. А пры апісанні адлёту журавоў паэт выкарыстоўвае наватвор *люмпен-крылыя стварэнні*, у якім індывідульна-аўтарскае значэнне ‘бадзяга, валацуга’ набывае частка *люмпен*.

Часцей за ўсё метафары выкарыстоўваюцца для перадачы ўнутранага стану лірычнага героя, ацэнкі падзей грамадскага жыцця. Пераноснае значэнне таксама набываюць як агульнаўжывальныя, так і кніжныя словы:

Толькі крыўда захавана шэпча

і расце няўцямна, штохвілінна [3, с. 66].

*Але ж час такі гаючы **трунак**,
усцішае палкасць і ў паэтаў [3, с. 66].*

*Ідзе Цікаўны, а вагонь
у галаве яго палае [3, с. 85].*

У прыведзеных кантэкстах пераноснае значэнне набываюць словы **шаптаць** ‘гаварыць паміж сабой ціха, шэптам’, **трунак** абл. ‘алкагольны напітак’, **агонь перан.** ‘палымянасць, жвавасць, душэўны ўздым’.

І адначасова для перадачы свайго ўспрыняцця рэчаіснасць аўтар метафарызуе прыметнік **ліквідатарскі** ‘які мае адносіны да ліквідатарства, ліквідатара, уласцівы ім’, дзеяслоў **здэтанавець** ‘узарвацца ў выніку дэтанацыі’:

*З ліквідатарскім такім настроем
не магу ніяк я пагадзіцца [3, с. 62].*

*Узяў свой клунак на руку,
здэтанавець за нагадку [3, с. 82].*

Даць ацэнку сучаснасці аўтару дапамагаюць словы з кніжна-літаратурнай сферы **штурм, палітра, экран**:

*Радасць і шчасце дагонім сваё,
штурм рэвалюцыі шлях нам размеў! [3, с. 88].*

*Дзень стары ляжа на пліты,
неба нам будзе **палітрай**,
стагоддзі цяпер **экранам** [3, с. 98].*

Такім чынам, мы бачым, што свае погляды на мову мастацкай літаратуры, выказаныя ў публіцыстыцы, У.Дубоўка ўвасобіў на практыцы ў сваіх жа паэтычных тэкстах. У паэме “Кругі” арганічна спалучаюцца словы розных лексічных пластоў, прычым такое спалучэнне цесна звязана з ідэяй твора і абумоўлена яго кампазіцыяй.

Літаратура

1. Арочка, М.М. Уладзімір Дубоўка / М.М.Арочка // Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя : у 4 т. Т. 2. – Мінск : Беларуская навука, 1999. – С. 475-503.
2. Ганчарова-Цынкевіч, Т. Уладзімір Дубоўка як літаратурны крытык і навуковы дзеяч / Т.Ганчарова-Цынкевіч, Т.Мельнікава // Роднае слова. – 2010. - № 5. – С. 7-8.
3. Дубоўка, У. Кругі / У.Дубоўка // Выбраныя творы: у 2 т. – Т. 2. Паэмы, балады, казкі. – Мінск : Беларусь, 1965. – С. 60-106.
4. Каўрус, А. Дубоўка Уладзімір Мікалаевіч / А.Каўрус // Беларуская мова : энцыклапедыя. – Мінск : БелЭН, 1994. – С. 182-185.
5. Каўрус, А. Мова народа, мова пісьменніка / А.Каўрус. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1989. – 247 с.